

Історія

УДК 008:94(477)"15/16"(092)Острозький В.-К.

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17855712>

**Культурна спадщина князя Василя-Костянтина Острозького у
контексті національного відродження**

Литвин Олександр Сергійович,
аспірант, спеціальність – історія та
археологія, Національна академія керівних
кадрів культури та мистецтв, Україна,
<https://orcid.org/0009-0009-8349-7676>

Прийнято: 19.11.2025 | Опубліковано: 30.11.2025

***Анотація.** Мета статті – висвітлити внесок князя Василя-Костянтина Острозького (1526–1608) в українську культурну спадщину у контексті національного відродження в умовах соціально-політичних трансформацій Речі Посполитої. **Методологія** дослідження базується на застосуванні міждисциплінарного підходу, що поєднує принципи історизму, об'єктивності і системності та застосування загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема історико-біографічного аналізу, синтезу, порівняльного аналізу, культурно-історичного методу, джерелознавчого аналізу тощо. **В результаті** дослідження актуалізовано роль князя в освітньо-культурній сфері, зокрема, заснування Острозької школи (академії), у розвитку книгодрукування (найвизначальніше – Острозької Біблії), захисті православ'я та спротиві полонізації, формуванні національної свідомості, зміцненні духовних та культурних засад українського суспільства й збереження національної ідентичності українського народу. Акцент зроблено*

на актуальності його культурної спадщини для сучасних процесів націєтворення та збереження історичної пам'яті. **Висновки.** У контексті сучасного переосмислення історичного минулого та пошуку ціннісних орієнтирів для українського суспільства постать князя Василя-Костянтина Острозького набуває особливого, значення. Його діяльність у сфері культури, освіти, духовності та книгодрукування, стала підґрунтям для формування української гуманітарної традиції у складних умовах політичного та конфесійного тиску. Князь виступив провідником національного відродження та захисником православної віри. Вивчення його гуманітарного внеску дозволяє глибше осмислити витoki української культурної ідентичності, а також актуалізує питання збереження національної спадщини в умовах викликів сучасності.

Ключові слова. Василь-Костянтин Острозький, українська культура XVI століття, Острозька академія, культурна спадщина, книгодрукування, православ'я, національна ідентичність, релігійна політика, історична пам'ять, національне відродження.

Cultural heritage of Prince Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi in the context of national revival

Oleksandr Lytvyn,

postgraduate student, specialty - history and
archeology, National Academy of Managers of
Culture and Arts, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0009-8349-7676>

Abstract. *The purpose of the article is to highlight the contribution of Prince Vasyl-Konstantyn Ostrotsky (1526–1608) to the Ukrainian cultural heritage in the context of national revival in the conditions of socio-political transformations of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The research methodology is based on the*

application of an interdisciplinary approach that combines the principles of historicism, objectivity, and systematicity and the application of general scientific and special methods of cognition, in particular historical and biographical analysis, synthesis, comparative analysis, cultural and historical method, source analysis, etc. **As a result** of the study, the role of the prince in the educational and cultural sphere is actualized, in particular, the founding of the Ostroh school (academy), in the development of book printing (most notably the Ostroh Bible), the protection of Orthodoxy and resistance to Polonization, the formation of national consciousness, the strengthening of the spiritual and cultural foundations of Ukrainian society and the preservation of the national identity of the Ukrainian people. The emphasis is placed on the relevance of his cultural heritage for modern processes of nation-building and the preservation of historical memory. **Conclusions.** In the context of the modern rethinking of the historical past and the search for value orientations for Ukrainian society, the figure of Prince Vasyl-Konstantyn Ostrotsky acquires special significance. His activities in the field of culture, education, spirituality and book printing became the basis for the formation of the Ukrainian humanitarian tradition in difficult conditions of political and confessional pressure. The prince acted as a leader of the national revival and a defender of the Orthodox faith. The study of his humanitarian contribution allows us to more deeply understand the origins of Ukrainian cultural identity, and also actualizes the issue of preserving national heritage in the face of modern challenges.

Keywords: Vasyl-Konstantyn Ostrotsky, Ukrainian culture of the 16th century, Ostroh Academy, cultural heritage, book printing, Orthodoxy, national identity, religious politics, historical memory, national revival.

Постановка проблеми

Метою дослідження є комплексне висвітлення культурної складової діяльності князя Василя-Костянтина Острозького та його внеску в українську культурну спадщину у контексті національного відродження в умовах

соціально-політичних трансформацій Речі Посполитої XVI – початку XVII ст. Формулювання постановки проблеми здійснено за хронологічно-подієвим принципом, що містять окремі напрями діяльності князя Василя-Костянтина Острозького, а саме: освітній, підтримка книгодрукування, релігійно-духовний, культурна спадщина у сучасному вимірі в контексті національного відродження.

Основу методології статті становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. Застосовано методи: історико-біографічного аналізу – для з'ясування впливу соціального й політичного контексту на діяльність князя; культурно-історичного методу – для вивчення його внеску у розвиток культури та освіти; джерелознавчий аналіз – для інтерпретації текстів та документів, що стосуються діяльності Острозького; герменевтичний підхід – для осмислення ідеологічного наповнення його культурної діяльності; порівняльний аналіз – для виявлення специфіки позиції князя щодо ключових культурно-духовних проблем того часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать князя Василя-Костянтина Острозького, – що є однією з найвизначніших постатей української історії XVI століття, привертала увагу істориків, філософів, культурологів, релігієзнавців ще з XIX століття. Серед класичних праць варто відзначити дослідження М. Грушевського [6], І Огієнка [12], Я. Ісаєвича [8], в яких надані різносторонні оцінки діяльності князя. У другій половині XX – на початку XXI століття з'явилася низка праць, де більш комплексно аналізується його культурна, освітня, релігійна та політична спадщина, зокрема, І. Ворончук [5], М. Жулинського [7], П. Кралюка і Я. Хаврука [9], О. Мицька [11], С. Плохія [13], П. Сауха [15], В. Уляновського [16], Н. Яковенко [17; 18] та інших. Окремі аспекти гуманітарної діяльності Острозького – заснування Острозької академії, участь у виданні Острозької Біблії, релігійна політика та захист православ'я – стали предметом багатьох спеціальних наукових

досліджень. Водночас системний аналіз соціально-культурного виміру в контексті діяльності князя, його цілісного світогляду, творення навколо себе унікального соціокультурного середовища, культуротворчих процесів та інституцій залишається актуальним і потребує подальшого осмислення.

У статті означені і виконані такі **наукові завдання**: проаналізувати роль Василя-Костянтина Острозького в розвитку освіти, зокрема у заснуванні Острозької академії; висвітлити його культурно-просвітницькі ініціативи, зокрема в галузі книгодрукування; дослідити релігійні та конфесійні орієнтири князя, його позицію щодо унії та захисту православ'я; оцінити значення культурної спадщини князя для формування української національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу.

Князь Василь-Костянтин Острозький (бл. 1526–1608) походив із славетного роду князів Острозьких – однієї з найвпливовіших та найзаможніших магнатських родів Східної Європи, який мав глибоке коріння у литовсько-руській аристократії та активно впливав на політичне й релігійне життя українських земель у складі Великого князівства Литовського і Руського та Речі Посполитої. Його батько – князь Костянтин Іванович Острозький – визначний полководець і державний діяч, який обіймав посаду гетьмана литовського, уславився як талановитий воєначальник, герой битви під Оршею 1514 року і відігравав ключову роль у захисті православ'я. Мати – Тетяна Гольшанська – також належала до знатної литовсько-руської аристократії. Вже саме походження надало князю Василю-Костянтину широкий спектр соціально-політичних прав та привілеїв.

Світогляд князя формувався на перетині кількох ключових чинників – родинного середовища, релігійної традиції, загальноєвропейських культурних впливів та політичних викликів часу. Історики припускають, що князь Василь-Костянтин отримав добру освіту в одному з європейських університетів або

принаймні мав доступ до гуманістичної літератури й кореспонденції, володів кількома мовами, мав широкі інтереси, що вплинуло на його широку інтелектуальну орієнтацію та сприяло його знайомству з ідеями гуманізму та Реформації.

Це була доба глибоких суспільно-політичних і релігійних трансформацій у Центрально-Східній Європі. У першій половині XVI століття більшість українських земель входили до Великого князівства Литовського і Руського, яке після Люблінської унії 1569 року стало частиною Речі Посполитої – федеративної держави з домінуванням католицької шляхти та польської культури. Ці трансформації супроводжувалися наступом латинізації, католицизму та полонізації на православне населення.

Його світогляд поєднував елементи християнського консерватизму з ренесансною освіченістю, що зумовило прагнення реформувати суспільство не через радикальні зміни, а через просвітництво, освіту, укріплення національних та релігійних засад. На формування переконань князя також вплинули: загроза втрати культурної й духовної ідентичності українського народу; зростаюча релігійна напруга між католицизмом і православ'ям; потреба в елітному інтелектуальному середовищі, здатному протистояти чужій ідеологічній експансії.

Таким чином, світогляд Острозького формувався як відповідь на виклики часу й водночас як вияв патріотизму, гуманістичних й християнсько-моральних засад та став синтезом православного консерватизму, гуманістичних ідей Ренесансу та прагнення до збереження національно-культурної самобутності.

На особливу увагу заслуговує роль князя Василя-Костянтина Острозького як засновника і утримувача освітніх закладів та подвижника розвитку освіти. Князь сам був різнобічно освіченою людиною, добре знав латину та польську мову, що зумовило його інтеграцію в багатокультурне

середовище Речі Посполитої. Саме у цьому середовищі завдяки князеві В.- К. Острозькому сформувалася перша національна інтелектуальна еліта, здатна мислити в контексті загальноєвропейської освіченості та водночас захищати українську духовну ідентичність.

Велику роль в організації культурно-освітніх установ відігравали братства – національно-релігійні громадські організації православного міщанства. Братства існували в багатьох містах, найвідоміші з них Львівське й Київське братства. Братства створювали школи, в яких вчилися представники всіх станів.

Близько 1576 року він заснував навчальну установу вищого типу – Острозьку слов'яно-греко-латинську школу, що вважають одним із найвеличніших здобутків освітньої діяльності князя Острозького. М. Грушевський у своїй Історії Русі-України зазначав: «Першим огнищем нової освіти, нового шкільного, нового духовного життя, виступає Острог, резиденція князів Острозьких в 1580-х роках» [6, с. 479]. Дослідники П. Кралюк і Я. Хаврук допускають, що створення Острозької школи «було своєрідною відповіддю з боку Василя-Костянтина як покровителя православної церкви на експансію католиків-єзуїтів» [9, с. 79].

Острозька школа стала першим вищим навчальним закладом на теренах Східної Європи, де навчання велося слов'яно-греко-латинською мовами. По-різному називали Острозьку школу сучасники, найбільше, академією. Фактично ж вона була середньою школою, хоч в окремі періоди, коли залучалися висококваліфіковані спеціалісти, могли впроваджуватись окремі курси академічного рівня. Що ж до назви, то, як вважає дослідник Мицько, «престижні учбові заклади підвищеного рівня часто так іменувалися й попри відсутність для цього формальних підстав» [11, с. 15]. Також П. Кралюк і Я. Хаврук стверджують, що «православні схильні були іменувати її школою та академією, а католики (можливо, також протестанти) – колегіумом, ліцеєм і

гімназією [9, с. 80]. М. Грушевський в Історії Русі України також називає Острозьку школу академією, при цьому зауважує: «Позволяю собі ужити це слово для означіння всієї суми просвітньо-літературних острозьких засобів, різних сторін тутешньої культурної діяльності» [6, с. 489].

Заснування школи стало відповіддю на конфесійні та освітні виклики, зумовлені активною латинізацією українського суспільства після Люблінської унії. Острозька школа відігравала й відповідальну політичну роль: протидіяла колонізаторському впливові на молодь католицько-єзуїтських учбових закладів, сприяла формуванню національної свідомості всього українського народу. Ідеологічно та організаційно вона стала виявом нового типу просвітництва, де поєднувалися східнохристиянська традиція і гуманістична освіченість. В основу навчання було покладене традиційне для середньовічної Європи вивчення семи «вільних» наук: граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, музики, астрономії, а також «вищих наук»: філософії, богослов'я, медицини. Студенти опановували слов'янську, польську, давньоєврейську, грецьку, латинську мови. Школа була глибоко пов'язана з православ'ям, протиставлялася єзуїтським колегіумам і стала важливим осередком боротьби за національну ідентичність і духовну незалежність. П. Кралюк та Я. Хаврук допускають, що «схоже, вона була багатоступеневою школою, яка включала початковий, середній та вищий рівні [9, с. 82].

Навколо Острозької школи князеві В.-К. Острозькому вдалось утворити своєрідний осередок інтелектуалів, зосередити цілу плеяду культурних діячів, українських та іноземних учених, публіцистів, теологів та богословів, до якого зокрема входили Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Христофор Філалет (Мартин Броневський), Еммануїл Ахіллес, Лука Сербін, Клірик Острозький, Дем'ян Наливайко, Кипріян, Іван Федоров, Кирило Лукарис (майбутній Олександрійський та Константинопольський патріарх), Никифор

Парасхес-Кантакузен, Лаврентій Зизаній (Тустановський), Діонісій Палеолог, Іван Вишенський, Ян Лятош та інші.

Першим очільником школи був видатний письменник-полеміст Герасим Смотрицький, пізніше – Кирило Лукаріс, який згодом став Олександрійським (1602–1621) та Константинопольським (1621–1638) патріархом, Мартин Грабович (Грабкович) та Сава Варфоломійович Флячич (Фляка) – майбутній чернець Межигірського монастиря під Києвом.

В Острозькій школі в різні часи викладали відомі інтелектуали того часу, зокрема, посланці Константинопольського та Олександрійського патріархів, випускники Падуанського університету – Никифор Кантакузин (Парасхес) та Кирило Лукаріс, отець Даміан Наливайко (брат козацького ватажка Северина Наливайка), «славний острозький теолог» Василь Малюшицький (Суразький), дяк Тимофій Михайлович (Аннич), випускник Афанасіївського колегіуму в Римі – Діонісій Раллі Палеолог.

Випускники академії (за 60 років її існування – не менш як 500 осіб) становили плеяду духовних поводитирів українського народу – відомих культурних та політичних діячів, священиків, проповідників, вчителів, письменників, друкарів, секретарями в державних та приватних установах. На їхню долю випала нелегка і почесна місія – відстояти самобутність української культури в її змаганні із Заходом, а разом з тим подолати її церковний консерватизм і скерувати на засвоєння прогресивних надбань Європи.

Найвідомішими постатями цієї плеяди були Київські митрополити Іов Борецький та Ісая Копинський, талановитий письменник-полеміст Іван Вишенський, видатний вчений, філолог, письменник, єпископ полоцький Мелетій Смотрицький, засновник скиту Манявського, відомий православний аскет і патрон українського шкільництва Йова Княгиницький, архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький, ігумен Богоявленського київського братського монастиря, ректор братської школи і коректор Києво-

Печерської друкарні ієромонах Тарасій Земка, намісник Києво-Печерської лаври та ректор Могилянської академії Ігнатій Старушич, гетьман запорізьких козаків, палкий захисник Православної віри Петро Конашевич-Сагайдачний, козацький ватажок Северин Наливайко, його брат, літератор Дем'ян Наливайко, педагог, письменник, філософ, священник, автор першого сов'яно-руського словника Лаврентій Зизаній Тустановський, Сава Флячич, згодом ректор академії, коректора Печерської друкарні Тарасій Земка, ректора Гойської школи, а згодом і Києво-Могилянської академії Ігнатій Старушич, визнаний книжник Афанасій Китайчич, хроніст Йоаким Єрлича, Гаврило Дорофієвич, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Захарій Копистенський та інші [1; 11].

Острозька школа послужила взірцем для братських православних шкіл і, як зазначають П. Кралюк і Я. Хаврук, «стала предтечею Києво-Могилянської академії, а також інших слов'яно-греко-латинських шкіл» [9, с. 79]. Саме вихованці Острозької академії стояли біля витоків школи Київського братства.

Окрім Острозької школи, князь активно підтримував створення шкіл при братствах і церквах. Його матеріальна та моральна підтримка сприяла формуванню цілого освітнього руху, зорієнтованого на розвиток української мови, граматики, історії та богослов'я. Острозький був також засновником шкіл у Турові (1572), Володимирі-Волинському (1577), фінансував братські школи у Львові, Вільно, Перемишлі, надавав допомогу для підготовки підручників, у тому числі букварів та граматик. Крім фінансового внеску, князь здійснював ідеологічний патронат над освітніми закладами, сприяючи збереженню православної освітньої традиції та опору єзуїтському впливу. Досвід та програма Острозької школи були запозичені іншими братськими школами.

Універсальність освітнього проєкту князя полягала в тому, що він не лише забезпечував доступ до знань, але й формував особливий тип мислення

— православно-гуманістичний, здатний протистояти католицькому прозелітизму, зберігаючи при цьому контакт із ренесансною інтелектуальною традицією. На думку академіка М. Жулинського «Острозька академія як науково-освітній центр швидко стала тим духовно потужним інтелектуальним центром, який відіграв особливу роль у відродженні й утвердженні національної ідентичності, формуванні національної самосвідомості, культурно-православної тотожності українського народу та сприяв загальнонаціональній духовній консолідації» [7, с. 23].

Князь Василь-Костянтин Острозький відіграв вирішальну роль у становленні та розвитку книгодрукування на українських землях у XVI столітті. Він розумів значення книги як інструмента впливу на формування самосвідомості українців. За сприяння князя в Острозі була зібрана велика бібліотека, яка включала в себе грецьку та західноєвропейську богословську літературу, передруки античних творів, словники, космографії, граматики та інше.

Його меценатство у сфері друкарства сприяло створенню Острозької друкарні — однієї з найважливіших типографій православного світу того часу. Заснована близько 1577 року, ця друкарня стала справжнім осередком просвітництва, духовного опору католицькому тиску й національного пробудження. Князь забезпечив не лише фінансування, а й залучення фахівців: редакторів, перекладачів, коректорів. Він запросив до Острога відомого друкаря І. Федорова (Федоровича). У друкарні було видано понад 20 назв книг, переважно релігійного, освітнього та полемічного характеру, а також буквар «Читанка» (1578), «Новий Заповіт із Псалтирем» (1580) та «Острозьку Біблію» (1581).

Видання «Острозької Біблії» — першого повного друкованого перекладу всіх книг Святого Письма церковно-слов'янською мовою, стало кульмінацією видавничої діяльності князя. Відомий історик українського походження,

професор Гарвардського університету Сергій Плохій вважає, що «Острозька Біблія вийшла накладом 1500 примірників. Приблизно 400 з них дійшло до нашого часу» [2, с. 109]. Це було, по суті, перше в Європі критично-наукове видання біблійних книг, укладене на основі різних текстів. Подібного роду видання в Західній Європі з'явилося лише в 90-их роках ХУІ ст., тобто через десять років після появи Острозької Біблії. Цей масштабний проєкт тривав кілька років і мав не лише духовне, а й культурно-політичне значення. Дослідники П. Кралюк та Я. Хаврук стверджують, що «князь особисто опікувався процесом, надавав фінансову, логістичну та ідеологічну підтримку.... Можна не сумніватися, що мотиви особистого спасіння, яке князь сподівався отримати завдяки здійсненню богоугодних справ, у тому числі і друку Біблії, а також намагання зміцнити позиції православної церкви, покровителем якої в Речі Посполитій він офіційно вважався, стояли на першому місці» [9, с. 88].

«Острозька Біблія» стала унікальним поліграфічним і духовним явищем. Вона вражала якістю друку, точністю перекладу, глибиною редакторської роботи. Її змістова й мовна структура стали зразком для пізніших видань православного світу. Професор Гарвардського університету Ф. Сисин вважає, що саме «завдяки цьому виданню була закріплена церковнослов'янська біблійна традиція, яка довго залишалася основою богословської і філософської думки в Україні [3, с. 5]. Вона також мала функцію інтелектуального опору унії та була відповіддю на зростаючу експансію латинського богослов'я через єзуїтські школи та книгодрукування.

Видання Острозької Біблії за умов польсько-католицького тиску і невтішного стану православ'я загалом було культурно-просвітницьким подвигом. Особливу роль Острозька Біблія відігравала в демократичному середовищі православних братств, які стали осередками православної освіченості. П. Кралюк та Я. Хаврук вважають, що «є сенс говорити, що

Острозька Біблія була найуспішнішим релігійно-культурним проєктом князя, який не лише пережив свого фундатора, а й став яскравим явищем європейської культури» [9, с. 90].

Діяльність Острозької друкарні не обмежувалася виданням тільки Біблії. В ній працювали над різноманітною релігійною та навчальною літературою. Під його опікою укладалися граматика, словники. Також в Острозі під покровительством князя розвинулася полемічна література – предтеча української новочасної літератури, в якій обстоювалася рівноправність руської традиції у культурно-цивілізаційному просторі Речі Посполитої. Сам князь виступав замовником полемічних творів, друкував їх на свої кошти й винагороджував авторів.

Так, 1587 року в Острозі видається перша полемічна праця Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного», спрямована на захист православної віри від нападів із боку католиків. Невдовзі була видана праця аналогічного ідейного спрямування «Книжиця» Василя Сурозького. Підтримка братств, шкіл, друкарень, богословських колегій створила передумови для збереження національного культурного ядра, яке в наступні століття стане основою українського просвітництва, козацької державності та національного відродження.

Таким чином, діяльність князя Василя-Костянтина Острозького у культурно-просвітницькій сфері була багатовимірною: вона охоплювала друковане слово, мовну політику, збереження традицій, утвердження національної самосвідомості через книгу, мову й освіту. Культурна політика князя була свідомо спрямована на збереження мовної й духовної ідентичності православного населення.

Князь В.-К. Острозький добре розумівся на основах православного, католицького й протестантського богослов'я. Він намагався створити середовище, яке було б центром культурного і духовного опору католицькій

та унійній експансії. У складній релігійно-духовній ситуації у другій половині XVI століття князь В.-К. Острозький прагнув внутрішньої реформи церкви, тому безпосередньо спричинився до процесів пов'язаних з собором 1596 року в Бересті, що стало кульмінацією діяльності князя у сфері релігійної політики і чим він заслужив досить неоднозначне ставлення до себе й контрверсійні оцінки сучасників та дослідників його постаті.

Вважаємо, що позицію князя В.-К. Острозького слід розглядати як таку, що еволюціонувала від обережної підтримки ідеї діалогу з Римом до рішучої опозиції після того, як умови унії, на його думку, загрожували автономії православ'я. Підтримуючи унію як ідею єднання Церкви, князь рішуче виступав проти укладення церковної унії з Римом. Його численні листи, застереження, активна участь у скликанні православного собору у Бересті (1596 р.) підтверджують його намір зберегти канонічне православ'я в умовах тиску уніатів та королівської влади. У своїх промовах на сеймах він наголошував на необхідності реформування церкви зсередини, а не через підпорядкування Риму.

Найяскравішим проявом політичної і релігійної позиції князя став його рішучий спротив Брестській унії 1596 року, що передбачала підпорядкування Київської митрополії папі римському. Острозький розглядав унію як загрозу національній ідентичності, як духовну колонізацію українських земель. За твердженням Ірини Ворончук Острозький «був за об'єднання католицької і православної церков, але уявляв собі церковну унію у вселенському (всесвітньому) масштабі, тому рішуче виступав проти Берестейської унії (1596 р.), котра об'єднувала церкви лише в межах однієї держави» [5, с. 326].

Уже на етапі підготовки унії він виступав проти її укладення, використовуючи всі наявні політичні та дипломатичні засоби. Князь організував опозиційний православний табір, скликав альтернативні церковні зібрання, підтримував єпископів, які не погодилися на унію. Його участь у

церковному з'їзді 1596 року в Бересті стала кульмінацією конфронтації [1, с. 4].

Слід погодитися з твердженнями В. Уляновського, що «Острозький не диктував постанов Собору (хоча їх із ним безперечно узгоджували), він не маніфестував на Соборі свого «вождівства» (хоча всі розуміли його роль саме в цьому сенсі), однак саме Острозький зміг забезпечити Собор організаційно (гадаємо, що й фінансово), створити однією своєю присутністю (в тому числі як сенатор і вагомий державний урядовець) певний авторитет Собору, забезпечити охорону соборних засідань і самих православних соборян; його можливості, потуга й авторитет сприяли тому, що постанови Собору були офіційно оголошені та занесені до судових книг...» [16, с. 1121].

Після укладення унії він не визнав її канонічності, залишився вірним православ'ю й створив альтернативну інфраструктуру – братські школи, друкарні, освітні та духовні інституції. Саме завдяки його підтримці православна церква зберегла інституційну присутність в Україні, хоч і без визнання з боку державної влади [3, с. 5].

П. Кралюк та Я. Хаврук стверджують, що Острозький «навіть виношував амбітний план створення патріархату на українських землях. Якби цей план був реалізований, ми би вже тоді мали незалежну українську церкву. На жаль, в силу певних обставин, цей план так і не став реальністю» [9, с. 87]. Цей факт також підтверджує І. Мицько: «Василь-Константин був ініціатором створення на території України патріархату. На думку князя, українським патріархом мав стати один з діячів академії Діонісій Раллі Палеолог, а резиденція його була б в Острозі [11, с. 108].

Охоронцем і захисником православної Церкви на Русі називають князя Острозького практично всі православні сучасники. Так, Патріарх Александрійський Мелетій Пігас писав князеві 1597 р.: «Про Вас ходить така слава поборництва за православіє, що по всій землі (підсонячній) в усіх

оспівується Ваше ім'я, рівне переможному вождеві, тобто як ім'я якогось нового і Великого Константина» [16, с. 100]. Діяльність Острозького в релігійній сфері виходила далеко за межі оборони віри – вона була спрямована на формування національної та конфесійної ідентичності українців. Через братства, книгодрукування, освіти, проповідництво він утверджував модель православного українця як гідного члена політичної нації Речі Посполитої [12, с. 6]. Князь посів ключове місце в опозиції до унії, об'єднавши православну громаду та сформувавши ідейну й організаційну платформу для її спротиву, створював простір культурної автономії, де поєднувалися елементи релігії, мови, традицій, історичної пам'яті. Політично Острозький уникав відкритого сепаратизму, однак послідовно обстоював право православних на рівність у державі. Його діяльність можна трактувати як ранню форму релігійно-культурного українського консерватизму, що прагнув зберегти ідентичність у межах уніфікованої держави [2, с. 7]. Отже князь Василь-Костянтин Острозький виступав як один із найпослідовніших оборонців православної віри в Речі Посполитій. Саме завдяки його діяльності православ'я стало основою формування етноконфесійної спільноти, що в подальшому трансформувалась у національну ідею.

Постать князя Василя-Костянтина Острозького набула нового значення в історіографії XX–XXI століть. Сучасні дослідники розглядають його не лише як політичного та релігійного діяча, але й як архітектора української гуманітарної традиції в часи втрати державності. Його діяльність інтерпретується як приклад усвідомленої культурної опозиції асиміляційним процесам Речі Посполитої, що особливо актуально в контексті сучасних викликів національній ідентичності.

У дослідженнях останніх десятиліть (Н. Яковенко, В. Уляновський, О. Саган, Ф. Сисин, Б. Гудзяк) наголошується на системному характері гуманітарної стратегії князя: від освіти та книгодрукування до релігійно-

культурної самосвідомості. Зокрема, Франк Сисин зазначав, що «Князь дедалі частіше осмислюється як символ української еліти, що мислила категоріями європейського гуманізму, але у власному – православно-слов'яноцентричному – культурному коді. Він виявився здатним сформулювати стратегію культурного виживання народу без втрати автентичності» [3, с. 402].

Слід зазначити, що князь В.-К. Острозький чимало зробив для культурного розвитку Києва, зокрема, такого його культурно-релігійного центру, як Києво-Печерська лавра. Як вважають П. Кралюк і Я. Харук: «Саме вихованці двору князя В.-К. Острозького (Єлисей Плетенецький, Мелетій Смотрицький, П. Конашевич-Сагайдачний та інші) продовжили справу свого патрона по відродженню Києва. Є підстави говорити, що без В.-К. Острозького не було б ні «Могилянського ренесансу», ні піднесення Києва в ХУІІ ст., ні перетворення його в духовну столицю України» [9, с. 98]. Насправді, без цих проєктів важко уявити перше національно-культурне відродження кінця ХУІ – ХУІІІ ст.

В умовах незалежної України культурна спадщина князя Острозького стала символом національного відродження. Як зазначив О. Саган: «Ідеї, закладені ним, актуалізувалися у таких процесах як: відновлення Острозької академії (1994), яка нині носить ім'я князя і репрезентує спадкоємність української освітньої традиції; популяризація Острозької Біблії як символ українського книгодрукування та мовно-культурної самобутності; використання образу князя в публічній історії та культурній політиці – встановлення пам'ятників, увічнення в назвах вулиць, музеї, святкування ювілеїв» [14, с. 14]. Дослідник С. Михайлина зазначає: «Образ князя Василя-Костянтина Острозького у контексті нинішньої російсько-української війни, що ведеться росією на знищення української ідентичності, став особливо важливим як історичний маркер культурного спротиву та національного

стрижня. Його спадщина живе не лише в академічному просторі, а й у колективній пам'яті українського народу» [10, с. 55].

Систематизуючи гуманітарні напрями діяльності князя В.-К. Острозького слід наголосити, що однією з визначальних рис його культурної діяльності була її багатовекторність, що охоплювала освіту, книгодрукування, духовно-релігійні практики, меценатство та формування інтелектуальних спільнот. Сукупність цих ініціатив створила потужний гуманітарний осередок, який став основою національно-культурного відродження в Україні ранньомодерної доби. Узагальнення ключових напрямів гуманітарної діяльності князя подаємо у формі таблиці:

Таблиця 1

Ключові напрямки гуманітарної діяльності князя

Напрямок діяльності	Основні прояви та ініціативи	Значення для української культури
Освітній	Заснування Острозької академії; підтримка шкільництва; запрошення провідних науковців та перекладачів	Формування першого осередку вищої освіти європейського типу; розвиток гуманітарної науки
Книгодрукування та наука	Фінансування діяльності Івана Федорова; створення острозького гуртка; участь у підготовці Острозької Біблії	Поширення книжної культури; розвиток філології, перекладознавства й біблійної науки
Релігійно-церковний	Підтримка православної церкви; заснування монастирів; участь у міжконфесійних дискусіях	Зміцнення національної церковної традиції; формування духовної ідентичності українців
Меценатський	Фінансування освітніх та культурних проєктів; підтримка митців і вчених	Розвиток української інтелектуальної еліти; збереження культурної тяглості
Політичний і соціальний	Захист прав українського населення у Речі Посполитій; представництво інтересів руської шляхти	Становлення національної самоорганізації; формування політичної свідомості
Культурно-інтелектуальний	Створення осередку міждисциплінарних студій; організація богословських і філологічних дискурсів	Поява унікального середовища ранньомодерного гуманітарного розвитку

Представлена таблиця узагальнює ключові гуманітарні напрями діяльності князя Василя-Костянтина Острозького та демонструє системний характер його культуротворчої роботи. Освітні, релігійні, наукові, меценатські й соціально-політичні ініціативи князя утворювали цілісний гуманітарний комплекс, що охоплював як інституційні, так і інтелектуальні форми впливу на суспільство. Саме така багатовекторність забезпечила становлення Острога як провідного центру української духовності та книжності, а також сприяла формуванню національної ідентичності в ранньомодерну добу. Систематизація цих напрямів дозволяє краще зрозуміти масштаб внеску князя Острозького та окреслити перспективи подальших досліджень його культурної спадщини у міждисциплінарному вимірі.

Висновки

Культурна спадщина князя Василя-Костянтина Острозького посідає особливе місце в українському історико-культурному процесі, оскільки поєднує державницькі, освітні, духовні та культуротворчі ініціативи, що стали фундаментом національного відродження. Завдяки діяльності князя сформувався осередок інтелектуального життя – Острозький культурно-освітній центр, який забезпечив розвиток книгодрукування, укладення перших гуманітарних студій та становлення православної ідентичності в умовах жорсткої конфесійної конкуренції. Видання Острозької Біблії, функціонування Острозької академії, підтримка церковно-парафіяльної освіти й захист прав українців стали тими чинниками, що визначили не лише культурну ситуацію другої половини XVI – початку XVII ст., а й подальшу динаміку українського державницького та національно-культурного мислення.

У сучасному контексті спадщина князя Острозького набула нового звучання. Її інтерпретації інтегруються у національні освітні практики, музейну справу, цифрові проекти та наукові студії, сприяючи формуванню

історичної пам'яті та культурної тяглості. Переосмислення ролі князя в процесах націєтворення демонструє актуальність його ідей для сьогоденної України, особливо в умовах боротьби за культурну, гуманітарну й інформаційну безпеку.

Подальші дослідження культурної спадщини князя Василя-Костянтина Острозького можуть бути зосереджені на цифровізації та популяризації його культурного спадку (зокрема створенні онлайн-архівів, 3D-реконструкцій та оцифрованих видань), на компаративному аналізі освітньої моделі Острозької академії у співставленні з європейськими університетами, на реконструкції інтелектуального та міжконфесійного середовища острозького культурного центру, а також на вивченні сучасних інтерпретацій образу князя у науковому, мистецькому та медійному дискурсах; окремої уваги потребує аналіз Острозької Біблії як унікального культурного феномена та дослідження меценатської, культурної еліти.

Література:

1. Gudziak B. Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest. Cambridge, MA: Harvard Ukrainian Research Institute, 1998. 298 p.
2. Plokhy S. The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 384 p.
3. Sysyn F. Prince Kostiantyn Ostrozky: The Noble Patron of Ukrainian Culture // Harvard Ukrainian Studies. 1985. Vol. 9. No. 3/4. P. 399–420.
4. Wróbel S. Konstanty Wasyl Ostrogski – obrońca prawosławia i mecenas kultury ruskiej // Przegląd Wschodni. 2002. T. 8. Nr 1. S. 55–70.
5. Ворончук І. Острозькі князі // Політична енциклопедія. Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 526.

6. Грушевський М. С. Історія України-Руси / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1991. (Пам'ятки іст. думки України). ISBN 5-12-002468-8. Т. 6. 1995. 680 с.
7. Жулинський М. Острозька академія та її роль у формуванні культурноправославної тотожності та національної ідентичності українського народу. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2024. 24 с.
8. Ісаєвич Я. Діячі української культури: Василь-Костянтин Острозький // Історія української культури. Т. 2. Київ: Наукова думка, 2001. С. 75–87.
9. Кралюк П., Хаврук Я. Князі Острозькі. Харків : Фоліо, 2012. 126 с.
10. Михайлина С. Образ князя Острозького у публічній історії сучасної України // Пам'ять століть. 2021. № 3. С. 47–55.
11. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. Київ: Наукова думка, 1990. 192 с.
12. Огієнко І. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Вінніпег, 1958; Київ : «Либідь», 1999. 216 с.
13. Плохій С. Брама Європи Історія України від скіфських воєн до незалежності. / пер. з англ. Романа Клочка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 512 с.
14. Саган О. Ідеї Василя-Костянтина Острозького і сучасна українська освіта // Гуманітарний вісник. 2010. № 5. С. 12–16.
15. Саух П.Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький. Рівне, 2001. 244 с.
16. Уляновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет в галереї предків та нащадків. Київ : ВД «Простір», 2012. 1370 с. 40 іл.
17. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ : Критика, 2002. 416 с.

18. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Київ : Критика, 2008. 472 с.

References:

1. Gudziak, B. (1998). Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest. Cambridge, MA: Harvard Ukrainian Research Institute, 298 p.
2. Plochy, S. (2006). The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus. Cambridge: Cambridge University Press, 384 p.
3. Sysyn, F. (1985). Prince Kostiantyn Ostrozky: The Noble Patron of Ukrainian Culture. Harvard Ukrainian Studies. Vol. 9. No. 3/4. P. 399–420.
4. Wróbel, S. (2002). Konstanty Wasyl Ostrogski – obrońca prawosławia i mecenas kultury ruskiej. Przegląd Wschodni. T. 8. Nr 1. P. 55–70.
5. Voronchuk, I. (2011). Princes of Ostrog [Ostrozki kniazi]. Political Encyclopedia. Editorial Board: Yu. Levenet (chairman), Yu. Shapoval (deputy chairman) and others. Kyiv: Parliamentary Publishing House, P. 526.
6. Hrushevsky, M. S. (1995). History of Ukraine-Rus [Istoriia Ukrainy-Rusy]. Editors: P. S. Sokhan (head) and others. Kyiv: Nauk. Dumka, 1991. (Memories of the history of Ukrainian thought). ISBN 5-12-002468-8. Vol. 6, 680 p.
7. Zhulynskyi, M. (2024). Ostroh Academy and its role in the formation of cultural-Orthodox identity and national identity of the Ukrainian people [Ostrozka akademiia ta yii rol u formuvanni kulturnopravoslavnoi totozhnosti ta natsionalnoi identychnosti ukrainskoho narodu]. Ostroh: National University "Ostroh Academy", 24 p.

8. Isaevych, Ya. (2001). Figures of Ukrainian culture: Vasyl-Konstantyn Ostrozky [Diiachi ukrainskoi kultury: Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi]. History of Ukrainian culture. Vol. 2. Kyiv: Naukova Dumka, P. 75–87.
9. Kralyuk, P. & Havruk, Y. (2012) The Princes of Ostrog [Kniazii Ostrozki]. Kharkiv: Folio, 126 p.
10. Mykhailyna, S. (2021). The Image of Prince Ostrohsky in the Public History of Modern Ukraine [Obraz kniazia Ostrozkoho u publichnii istorii suchasnoi Ukrainy]. Memory of Centuries, No. 3, P. 47–55.
11. Mytsko, I.Z. (1990). Ostroh Slavic-Greek-Latin Academy [Ostrozka sloviano-hreko-latynska akademiia]. Kyiv: Naukova Dumka, 192 p.
12. Ohienko, I. (1999). Prince Konstantin Ostrozky and his cultural work [Kniaz Kostiantyn Ostrozkyi i yoho kulturna pratsia]. Winnipeg, 1958; Kyiv: "Lybid", 216 p.
13. Plokhii, S. (2021). The Gate of Europe: The History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence [Brama Yevropy Istoriiia Ukrainy vid skifskyykh voien do nezalezhnosti]. Trans. from English by Roman Klochko. Kharkiv: Book Club "Family Leisure Club", 512 p.
14. Sagan, O. (2010). The ideas of Vasyl-Konstantyn Ostrozky and modern Ukrainian education [Idei Vasyliia-Kostiantyna Ostrozkoho i suchasna ukrainska osvita]. Humanitarian Bulletin, No. 5, P. 12–16.
15. Saukh, P.Yu. (2001). Prince Vasyl-Konstantyn Ostrozky [Kniaz Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi]. Rivne, 244 p.
16. Ulyanovsky, V. (2012). Prince Vasyl-Konstantyn Ostrozky: a historical portrait in the gallery of ancestors and descendants [Kniaz Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi: istorychnyi portret v halarei predkiv ta nashchadkiv]. Kyiv: Publishing House "Prostir", 1370 p. 40 ill.
17. Yakovenko, N. (2002). Parallel World. Research on the History of Representations and Ideas in Ukraine in the 16th–17th. [Paralelnyi svit.

Doslidzhennia z istorii uiavlen ta idei v Ukraini XVI–XVII st.]. Centuries. Kyiv: Kritika, 416 p.

18. Yakovenko, N. (2008). Ukrainian nobility from the end of the 14th to the middle of the 17th century [Ukrainska shliakhta z kintsia XIV do seredyny XVII st. Volyn i Tsentralna Ukraina]. Volhynia and Central Ukraine. Kyiv: Kritika, 472 p.